

Hoempen in het moeras

Rommeldoes, domphoorn en reurdoffel. Het zijn oude volksnamen voor de roerdomp, een geheimzinnige moerasreiger die zich weinig laat zien maar met een indrukwekkend misthoorngeluid wel van zich laat horen. Dit jaar is uitgeroepen tot het Jaar van de Roerdomp. Zo wordt onder meer de Nederlandse populatie uitgebreid becijferd. Ook binnen de Europese Unie krijgt de roerdomp veel aandacht. De opmerkelijke vogel is zelfs uitgeroepen tot ambassadeur van de sterk bedreigde Europese rietlanden.

De roerdomp leeft teruggetrokken in het riet. In moerassen en in rietkragen langs oevers van veen- of plasgebieden en rivieren maakt hij zijn nest en vindt hij voedsel, voornamelijk amfibieën en vis. Zelden laat hij zich zien, maar het geluid dat de mannetjes produceren om hun territorium af te bakenen is des te indrukwekkender. Het misthoornachtige geluid doet amper aan een dier denken en al helemaal niet aan een vogel.

Volgens schattingen uit 2002 broeden er in Nederland nu ongeveer 275 roerdomppaartjes; in heel België zijn dat er iets meer dan twintig. In zowel België als Nederland staat de roerdomp op de Rode Lijst voor sterk bedreigde vogelsoorten. In West-Europa komen alleen Nederland en Frankrijk boven een populatie van honderd broedparen uit.

Verreweg het grootste deel van de Europese populatie leeft in de voormalige Sovjet-Unie: in Rusland broeden tussen 13.000 en 25.000 paartjes. Recente schattingen wijzen op een veel grotere broedpopulatie in de Oekraïne (15.000

De roerdomp is de ambassadeur van de Europese rietvelden

paartjes) dan tot nog toe werd aangenomen. In Wit-Rusland leven zo'n duizend broedparen.

In de hele Europese Unie broeden tussen de 1.300 en 2.000 roerdomppaartjes. Met de uitbreiding van de Europese Unie met Polen komen er zo'n duizend broedparen bij. Roemenië telt er tussen 500 en 2.000. Dat er in Oost-Europa zoveel roerdommen voorkomen, komt doordat er nog veel uitgestrekte en ongerepte rietmoerassen te vinden zijn, voor de schuwe roerdomp uitstekende biotopen.

In de lage landen zijn de meeste moerasachtige gebieden de voorbije eeuwen ingepolderd of drooggelegd. Veel rivieren zijn hun natuurlijke loop kwijtgeraakt, en dat is voor de rietvegetatie funest. Oost-Europa is nog niet op grote schaal drooggelegd, ofschoon er hier en daar al wel mee is begonnen. En er zijn nog veel gebieden waar rivieren

de vrije loop hebben en 's winters buiten hun oevers treden.

WARMER KLIMAAT, MEER RIETLANDEN

Slechte waterkwaliteit (door eutrofiëring), waardoor de vitaliteit van riet en de diversiteit van het prooiaanbod afnemen, heeft de voorbije tientallen jaren tot een behoorlijke afname van de roerdomppopulatie geleid. Andere factoren die tot achteruitgang leiden zijn de versnippering van natuurgebieden, een te intensief rietmaaibeheer, een snel verlandingsproces van riet naar bos en verstarring van het waterpeil. 'Het waterpeilbeheer is in Nederland een groot probleem,' zegt Ruud van Beusekom van Vogelbescherming Nederland. 'In de zomer wordt het waterpeil verhoogd en in de winter verlaagd. Bovendien is er maar een kleine variatie in de winter- en zomerstand. Voor de groei van jong riet is dit een tegennatuurlijke situatie.' Behalve milieuumstandigheden zijn ook strenge winters funest voor de roerdompstand.

'In de hele Europese Unie is het aantal broedparen de voorbije decennia sterk gedaald, met uitzondering van

De strenge winter van 1979 deed – door hongering en uitputting – veel roerdampen de das om. De voorbije jaren is, dankzij het zachte winterweer, het aantal roerdampen in Nederland weer iets toegenomen. In Nederland broeden circa 275 roerdompaartjes; in heel België zijn dat er iets meer dan twintig.

de Scandinavische landen,' zegt Van Beusekom. 'Daar breiden rietlanden zich uit door toename van de voedselrijkdom van voorheen voedselarme wateren. Mogelijk speelt ook klimaatverandering een rol. Door de toename van rietgebieden breidt ook het aantal rietvogels zich uit. Daar staat tegenover dat rietlanden in andere delen van Europa sterk op hun retour zijn, zoals bijvoorbeeld in het westelijke

deel van Frankrijk waar langs de Atlantische kust grote moerasgebieden zijn drooggelegd.'

Ondanks de bescheiden aantallen broedparen in de EU-landen, krijgt de roerdomp in het Europese natuurbeleid veel aandacht. De nationale overheden van de landen waar de roerdomp broedt zijn volgens de Vogelrichtlijn verplicht deze 'ambassa-

deur van de Europese rietmoerasen' te beschermen. Eind jaren negentig is een Europees actieplan voor de roerdomp (Species Action Plan Bittern) opgesteld.

De Europese Vogelrichtlijn verplicht alle lidstaten binnen hun grenzen natuurgebieden aan te wijzen die bijzondere vogelsoorten herbergen. Voor het uitvoeren van beschermende maatregelen in deze Special Protected Areas (SPAs) kunnen de landen een beroep doen op financiële steun uit

DE ROERDOMP IS SCHAARS GOED

De Roerdomp hoort tot de familie van de reigers (Ardeidae). Zijn wetenschappelijke naam, *Botaurus stellaris*, dankt hij aan het misthoornachtige geluid dat de mannetjes produceren. Het geluid doet denken aan het brullen van een stier. *Stellaris* komt van de stervormige tekening op zijn verenkleed. De lage tonen zijn in een waterrijk landschap op grote afstand te horen.

Bij onraad gaat de schuwe roerdomp in een 'paalhouding' staan, met zijn snavel naar boven gericht, en wiegt hij mee met het riet. Mede dankzij zijn bruine schutkleur is hij dan nauwelijks zichtbaar. Een deel van de in Nederland en België broedende roerdampen trekt 's winters naar Zuid-Europa. Overwinteraars in Nederland komen uit Noord- en Oost-Europa, zoals Finland, Zweden, Oost-Duitsland en Polen. In België overtreft het aantal overwinteraars (circa honderd) in ruime mate de eigen broed-

populatie van ruim twintig paartjes.

Tussen 1500 en 1800 werd er op de roerdomp gejaagd. Er moesten in die tijd in de lage landen nog duizenden paartjes hebben geleefd. Rembrandt maakte ooit een zelfportret met een roerdomp als jachttrofee. Dat de roerdomp in vorige eeuwen een zeer algemeen voorkomende vogel was, blijkt ook uit het bestaan van de vele volksnamen in Nederland, rommeldoes, domphoorn, weerlam, pietoortje, reurdoffel, raidbolle en marbol, en in West-Vlaanderen grote putoor (waarschijnlijk verbasterd uit het Frans).

De tijden zijn veranderd en de roerdomp is schaars geworden. In speciale nationale en Europese beschermende maatregelen wordt veel geld gestoken. Van alle moerasvogels die in Nederland speciale bescherming genieten, krijgt alleen de roerdomp ook aandacht van het natuurbeleid van de Europese Unie.

De meeste roerdampen leven in de voormalige Sovjet-Unie. Ook in Oost-Europa broeden nog heel wat roerdomppaartjes doordat daar nog veel uitgestrekte en ongerepte nietmoerassen te vinden zijn. Voor landbouw en infrastructuur worden momenteel ook in Oost-Europese landen helaas veel natte gebieden drooggelegd.

nomen, maar de populatie komt niet boven de driehonderd uit.'

SOVON heeft 2003 uitgeroepen tot het Jaar van de Roerdomp. De Nederlandse populatie wordt dit jaar uitgebreid geïnventariseerd. Omdat de roerdomp zich overdag zelden laat zien, wordt het territorium in kaart gebracht aan de hand van het 'gehoemp' van de vogel. 'Met deze inventarisatie willen we ook de telmethode verbeteren,' zegt Van der Weide. 'De kans de roerdomp te horen is niet heel groot. We willen weten hoe vaak we een gebied moeten bezoeken om het aantal territoria nauwkeurig te kunnen bepalen. Ook gaan we op kleine schaal opnames maken van de roepende mannetjes. Het geluid dat een roerdomp maakt is karakteristiek voor dat ene individu. Door de unieke geluiden te leren kennen, wordt de telling een stuk nauwkeuriger en kunnen we de individuele roerdampen jaarlijks blijven volgen om zo meer over de leefwijze van de vogels te weten te komen.'

Lars Soerink

het Europese LIFE-fonds, dat in 1992 in het leven is geroepen. Het programma LIFE Nature ondersteunt projecten voor herstel en behoud van leefgebieden van bedreigde diersoorten en de wilde flora en fauna in Europa.

In Nederland maakt de provincie Noord-Holland van het LIFE-fonds gebruik voor het natuurherstel in het IJperveld, een brak veenweidegebied ten noorden van Amsterdam en broedgebied voor acht roerdomppaartjes. Ook in Frankrijk en Groot-Brittannië zijn voor het beschermen van de roerdomp enkele LIFE-projecten in gang gezet. In België zijn speciaal voor roerdampen geen LIFE-projecten opgezet. De omvang van de roerdomppopulatie in Groot-Brittannië is, net als die in Duitsland en Italië, klein en gefragmenteerd, maar neemt de laatste jaren wel toe.

2003, JAAR VAN DE ROERDOMP

'Nederland heeft voor roerdampen vijf Special Protected Areas aangewezen,'

zegt Michiel van der Weide van SOVON Vogelonderzoek Nederland. 'De Oostvaardersplassen, de Wieden, de Weerribben en de Zaanstreek (IJper-, Wormer- en Jisperveld) zijn voor de roerdomp allemaal belangrijke broedgebieden. In de Gelderse Poort, ook een SPA, broeden er nog maar weinig. Verder zitten grote broedpopulaties in het Lauwersmeer en de Friese meren.' Ook wordt de roerdomp wel aangetroffen in vennen en rietkragen in het rivierengebied. Van der Weide: 'In de jaren zeventig broedden in Nederland nog zo'n zevenhonderd paartjes. Sinds die tijd is de Nederlandse populatie met vijftig tot vijfenzeventig procent afgenomen, tot circa 275 paartjes nu. De strenge winter van 1979 deed, door honger en uitputting, veel roerdampen de das om. Niet alleen was toen alles dichtgevroren, door de hevige sneeuwval konden ze ook niet terugvallen op hun noodrantsoen: muizen. De voorbije jaren is echter, dankzij het zachte winterweer, het aantal roerdampen in Nederland weer iets toege-

Nederland zijn minimaal vijf kernpopulaties van minstens twintig broedparen nodig,' zegt Van Beusekom. 'Een kernpopulatie is een populatie die zichzelf in stand houdt, ook als het even tegenzit, zoals in het geval van een strenge winter. Een broedpaar heeft een territorium nodig van tussen de dertig en vijftig hectaren.'

Met het Beschermingsplan Moerasvogels 2000-2004 wil de Nederlandse overheid bereiken dat er op lange termijn (tegen ongeveer 2020) weer levensvatbare populaties van moerasvogels komen. De maatregelen richten zich ook op de biotopen van het (vrijwel uitgestorven) woud-aapje, de kwak, de purperreiger, de blauwe kiekendief, het porseleinhoen, de zwarte stern, de snor, de (in Vlaanderen uitgestorven) grote karekiet, het baardmannetje, de kroon-eend, de blauwborst en de lepelaar. Van Beusekom: 'Van alle dertien soorten uit het Beschermingsplan Moerasvogels krijgt alleen de roerdomp bijzondere Europese belangstelling en heeft hij dus een streepje voor. Het Beschermingsplan Moerasvogels richt zich met name op het vergroten van de leefgebieden en het verbeteren van de kwaliteit ervan, op een natuurlijker waterpeil zodat het riet zich kan vernieuwen en op een ander beheer van gebieden waar riet op commerciële basis wordt geoogst.'

GROTE PUTOOR

'De situatie van de moerasvogels in België kunnen we niet echt met die in Nederland vergelijken,' zegt Glenn Vermeersch van het Vlaams Instituut voor Natuurbehoud. 'Dat komt niet alleen doordat wij hier veel minder natte gebieden hebben dan in Nederland. In heel België zijn maar enkele mensen professioneel met monitoring van vogels bezig. De Nederlandse overheid besteedt veel meer geld en arbeidskracht aan onderzoek naar vogelpopulaties en -trends. Daar kunnen wij in België alleen maar jaloers op zijn.' Het Vlaams Instituut voor Natuurbehoud valt onder het Ministerie van Leefmilieu en Landbouw en voert de monitoring uit van zeldzame broedvogels, zoals de roerdomp.

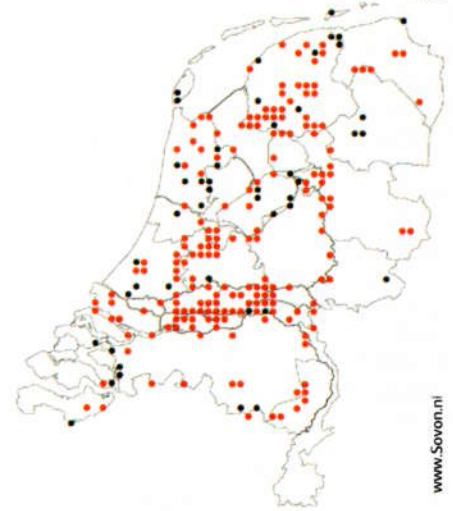
Net als in Nederland nam ook in België, waar de roerdomp op de Rode

Lijst in de categorie 'met uitsterven bedreigd' staat, het aantal broedparen van de roerdomp behoorlijk af. Van ruim zestig in de jaren zeventig tot iets meer dan twintig nu. Toch verwacht Vermeersch niet dat de roerdomp in België zal uitsterven omdat enkele broedgebieden met Nederland grensoverschrijdend zijn en omdat de huidige broedgebieden goed beschermd zijn.

Meer dan de helft van de ruim twintig paartjes broedt in Wallonië, vooral in de moerassen van Harchies in de provincie Henegouwen en in rietkragen bij een aantal stuwweren. Vermeersch: 'In Vlaanderen broeden tussen de vijf en twaalf broedparen van de 'grote putoor', zoals de roerdomp in West-Vlaanderen wel wordt genoemd, in vier natuurgebieden: het Vijvergebied Midden-Limburg, het Hageven in Neerpelt, het natuurgebied Zegge in Geel en het Groot Rietveld in Melsele, vlakbij het Antwerpse havengebied. Dit nieuwe rietland ligt dicht bij de Schelde en is ter compensatie van de uitbreiding van de Antwerpse haven beschermd. Die uitbreiding tastte immers een aantal bestaande Vogelrichtlijngebieden aan.' Ook het Hageven en het Vijvergebied Midden-Limburg genieten bescherming van de Vogelrichtlijn, maar volgens Vermeersch zijn er nog geen speciale beheersmaatregelen genomen.

'Ondanks het uitblijven van extra beschermende maatregelen lijkt de Belgische roerdomp populatie nu stabiel, voor zover je daar met zo'n kleine populatie van kan spreken. Waarschijnlijk komt dit door betere omstandigheden tijdens de winter in Zuid-Europa, waar een deel van de vogels overwinteren en door een opeenvolging

Door de slechte waterkwaliteit nemen de vitaliteit van riet en de diversiteit van het prooiaanbod af. Ook versnippering van natuurgebieden, te intensief maaien van het riet, snelle verlanding van riet naar bos en verstarring van het waterpeil hebben geleid tot een behoorlijke afname van de roerdomp populatie.

www.Sovon.nl

Het moerassige Nederland mag dan bij de Roerdomp favoriet zijn, op de lange duur is er sprake van afname van de broedpopulatie. In de jaren zeventig waren er nog maxima van 700 paren. Na strenge winters, zoals in 1978/79 liep het aantal terug tot 300 paren. Binnen enkele jaren vond echter weer herstel plaats. Sinds eind jaren tachtig is het de Roerdomp niet meer gelukt een landelijk totaal van boven de 300 paren te halen, ook niet na series zachte winters. Tegenwoordige topaantallen van 300 paren komen overeen met minima in de jaren zeventig.

*Verandering 1998-2000 t.o.v. 1973-77
Aantal blokken -137 (-50 procent)*

*Rode stip: verdwenen uit 184 atlasblokken
Zwarte stip: verschenen in 47 atlasblokken*

HET ILPERVELD

Het Europese Life Programma ondersteunt het behoud en het herstel van Europese natuurgebieden. Het Nederlandse Ilperveld krijgt 1,3 miljoen euro subsidie voor Plan Roerdomp, een natuurproject dat een stimulans moet zijn voor de populaties van roerdomp, grutto en smient. Een even groot bedrag moet Nederland zelf opbrengen.

Het Ilperveld is voor veel vogelsoorten een doortrekgebied. Kempshaan, watersnip, graspieper, veldleeuwrik en zwarte ruiter rusten en foerageren er op hun tocht naar Zuid-Europa en Afrika. De roerdomp, rietgors, rietzanger, bruine kiekendief, kleine karekiet en weidevogels, zoals de grutto, broeden er.

Het Ilperveld is een historisch interessant gebied. Pas circa duizend jaar geleden kwamen de eerste mensen er wonen. Zij ontwaterden het ontoegankelijke hoogveenmoeras door sloten te graven. Hierdoor kwam het lager te liggen en ontstond een veenweidegebied. Tot de Tweede Wereldoorlog werd er turf gestoken. Halverwege de vorige eeuw verzuurden veel 'vaarboeren' (zij konden alleen met een boot hun land bereiken) het armoedige bestaan voor beter betaald fabriekswerk. Het gebied verzuurde en de sloten (petgaten) groeiden dicht.

De slechte natuurkwaliteit van vandaag komt vooral door een verzuurde bodem (een van nature zure veenbodem in combinatie met zure neerslag) en de slechte waterkwaliteit (het is voedselrijk en bevat hierdoor veel algen; een hoge carbonaatconcentratie leidt tot veel slibvorming). Het gebied wordt overwoekerd door planten die van een zuur milieu houden, zoals pitrus, witbol en fioringras. In het troebele water leven maar weinig waterplanten en -dieren. Voor de roerdomp is er te veel oud riet en te weinig voedsel.

Maar niet alleen door eutrofiëring is de waterkwaliteit in het Ilperveld slecht. Tot twintig jaar geleden werden delen van het

gebied als stortplaats gebruikt waardoor bodem, bagger en water vervuild raakten. Johan Stuart van Landschap Noord-Holland: 'Het afval bestond in het begin van de twintigste eeuw hoofdzakelijk uit organisch materiaal. Voor de boeren was het in die tijd gebruikelijk hun land met afval op te hogen. Tussen 1960 en 1982 werd er ook chemisch en bedrijfsafval gestort. In het Ilperveld liggen nu veertig hectaren verontreinigde grond, waarvan een deel vervuild is met zeer zwaar chemisch afval. Met het project Ilperveld Integraal wordt een deel van de verontreinigde grond afgegraven en in drie gebieden in het Ilperveld geconcentreerd. Omdat de chemische stoffen aan vaste stoffen gebonden zijn, is er geen risico op verspreiding en hoeven er geen damwanden te worden geslagen.' De saneringswerkzaamheden gaan dit najaar van start en duren tot 2008. Kosten: 35 miljoen euro.

Johan Stuart: 'Met Plan Roerdomp zal het Ilperveld weer een open veenweidegebied worden waar weide- en moerasvogels goed kunnen leven. Om dit voor elkaar te krijgen gaan we de komende jaren maatregelen treffen om de bodemverzuring tegen te gaan, pitrus te bestrijden en de waterkwaliteit te verbeteren. Een aantal dichtgegroeide petgaten zal weer worden opengetrokken en in bijna tweehonderd van de in totaal 1.200 hectaren die het Ilperveld groot is, zal geen voedselrijk buitenwater meer worden gelaten. De weiden worden bemest en bekalkt en te hoge begroeiing wordt met het oog op de weidevogels verwijderd. Voor de roerdomp is nieuw riet belangrijk. Door de waterstanden te variëren en oud riet weg te maaien kan er weer jong riet groeien. Maar ook andere zeldzame dieren profiteren van de verbeterde natuurkwaliteit, zoals de noordse woelmuis, vissen als bittervoorn en modderkruiper, en libellen die hoge eisen stellen aan de waterkwaliteit, zoals de roodoogjuffer, de vroege glazenmaker en de glassnijder.'

Johan Stuart/Landschap Noord-Holland

Vroeger een stortplaats, nu een natuurgebied. Het Noord-Hollandse veenweidegebied Ilperveld wordt nu gesaneerd zodat weide- en moerasvogels er weer goed kunnen leven. Voor de roerdomp is vooral nieuw riet belangrijk. Door de waterstanden te variëren en oud riet weg te maaien kan er weer jong riet groeien.

van zachte winters.' Niet alle moerasvogels in België hebben het trouwens moeilijk. Vooral met soorten die in kleinere gebieden wonen gaat het vrij goed, zoals met de snor en de rietzanger. Het woudaapje is na jaren van forse achteruitgang aan herstel bezig.

Van Beusekom verwacht dat de Nederlandse populatie de komende jaren stabiel blijft of licht zal toenemen. 'Veel Nederlandse natuurontwikkelingsprojecten zijn gericht op natte gebieden. Dat is gunstig voor soorten

als de roerdomp. Of er meer roerdompen komen is afhankelijk van de ontwikkeling van de Ecologische Hoofdstructuur, waarbij natuurgebieden in oppervlakte worden vergroot en met elkaar worden verbonden. Ook erg belangrijk is een natuurlijker en dus dynamischer waterpeilbeheer en minder maaien van het riet.'

Van Beusekom is kritisch ten aanzien van het beleid van de nieuwe lidstaten van de Europese Unie. 'In Oost-Europa worden nu veel moerasgebie-

den en andere natte gebieden voor landbouw en infrastructuur drooggelegd. Een hot item op dit moment is de Via Baltica, een nieuw aan te leggen snelweg die in Polen dwars door het moerasgebied van de Biebrza loopt. Dit is volgens het Ramsar-verdrag een wetland van internationaal belang dat beschermd moet worden. In dit gebied leven nog elanden, wolven en lynxen. Het is belangrijk dat Oost-Europa nu niet dezelfde fouten zal maken als wij hier de voorbije eeuwen hebben gedaan. Anderzijds moeten de nieuwe lidstaten allerlei natuurbeschermingswetten gaan opstellen. Waar de balans gaat doorslaan is nu nog moeilijk te zeggen.'

Annetie van Roekel

NOG MEER WETEN?

Op onze site vindt u extra links naar meer informatie over dit onderwerp.

www.eosweb.com

